

ВПЛИВ СЛОВОТВІРНИХ ПРОЦЕСІВ НА ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ТА НА ЗРОСТАННЯ ЇЇ ЕМОЦІЙНО-ОЦІННОЇ ЛЕКСИКИ

Шепель Ю. О.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Статтю присвячено презентації поняття «інтелектуалізація художнього тексту» і визначенню лексико-семантичних та стилістичних чинників формування цього явища в сучасних прозових текстах. Досліджено домінуючі чинники інтелектуалізації і зростання її емоційно-оцінної лексики в сучасних прозових текстах через словотвір на прикладі твору П. Загребельного «Стовпотворіння».

Ключові слова: інтелектуалізм, свідомість, самосвідомість, словотвір, словотворення, словотвірне гніздо, похідне слово, мотивація.

Шепель Ю. А. Влияние словообразовательных процессов на интеллектуализацию украинского литературного языка и на увеличение его эмоционально-оценочной лексики. Статья посвящена презентации понятия «интеллектуализация художественного текста» и определению лексико-семантических и стилистических факторов формирования этого явления в современных прозаических текстах. Исследованы доминирующие факторы интеллектуализации и рост ее эмоционально-оценочной лексики в современных прозаических текстах через словообразование на примере произведения П. Загребельного «Столпотворение».

Ключевые слова: интеллектуализм, сознание, самосознание, словообразование, словообразовательное гнездо, производное слово, мотивация.

Shepel Yu. A. The influence of word-forming processes on the intellectualization of the Ukrainian literary language and on increasing its emotional-evaluative vocabulary. The article is devoted to the presentation of the concept of intellectualization of the artistic text and the definition of the lexical-semantic and stylistic factors of the formation of this phenomenon in modern prose texts. The author examines the dominant factors of intellectualization and the growth of her emotionally-valued vocabulary in modern prose texts through word formation on the example of the work by P. Zagrebelyny "Pill." The issue of intellectualization of the Ukrainian literary language is attributed to the functional aspect of the study, linguistic discourse covers the issues of ontological dimensions of thinking and speech, the civilizational evolution of linguistic units as forms of dynamic consciousness, the analysis of the resources of the Ukrainian literary language in the context of the sociocultural progress of the nation, the functional capabilities of the language in communicatively resistant types of speech, the definition of trends in the development of the modern Ukrainian literary language and the science of it.

On the one hand, the relevance of the article is the need to categorize the concept of intellectualization of the artistic text and in determining the lexical-semantic and stylistic factors of the formation of this phenomenon in modern prose texts. On the other hand, the relevance of the topic is determined by the productive directions of modern linguistics addressed to the linguistic picture of the world as a linguistically modeled sum of people's intellectual representations of being: language is the code, the form of the genetic, hereditary tradition of cognition; language forms allow to reconstruct and systematically present the origins of national consciousness, its ability to transform.

The purpose of the article is to investigate the dominant factors of intellectualization and the growth of its emotional and evaluative vocabulary in modern prose texts.

The object of the study were lexical units on the material of the novel by Pavel Zagrebelyny "Pill."

The subject of the study was the emotional-evaluative vocabulary.

Key words: intellectualism, consciousness, self-consciousness, word formation, word-formation nest, derivative word, motivation.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Дослідження процесів інтелектуалізації української літературної мови останнім часом обмежувалось фіксацією інтелектуалізмів як характерної ознаки літератури ХХ ст., проте науковці комплексно не визначали конкретні засоби, що створюють основу сучасного інтелектуального мовлення. Тож останні не були предметом аналізу при описі ідіолекту того чи того автора, і як наслідок – відсутність значення інтелектуалізму для дослідження індивідуально-авторського способу мовомислення.

Інтелектуалізм визнаний диференційною ознакою поезії, що ґрунтується на інтелектуальній рефлексії, самоаналізі, перевазі абстрактного мислення над конкретним, на органічному зв'язку раціонально-логічних, енциклопедичних елементів образного мислення з емоційно-почуттєвими, суб'єктивними складниками. Серед ознак інтелектуалізму також називають оцінність зображуваного, іронічність оповіді, наявність глибинних підтекстових планів.

Під засобами інтелектуалізації розуміють сукупність мовних одиниць, які мають помітне смислове навантаження (культурологічне, істо-

ріософське, філософське тощо), що зумовлене контекстним оточенням, лініями семантичних зв'язків та перекликань.

Питання інтелектуалізації української літературної мови відносять до функційного аспекту дослідження, що в лінгвістичному дискурсі охоплює питання онтологічних вимірів мислення й мови, цивілізаційної еволюції мовних одиниць як форм динамічної свідомості; аналіз ресурсів української літературної мови в контексті соціокультурного прогресу нації, функційних можливостей мови в комунікативно стійких типах мовлення; визначення тенденцій розвитку сучасної української літературної мови та науки про неї.

З одного боку, **актуальність статті** полягає в необхідності категоризації поняття *інтелектуалізація художнього тексту* і визначення лексико-семантичних і стилістичних чинників формування цього явища в сучасних прозових текстах. З іншого боку, **актуальність теми** зумовлена продуктивними напрямами сучасної лінгвістики, що звернені до мовної картини світу як лінгвально модельованої суми інтелектуальних уявлень народу про буття: мова є кодом, формою генетичної, спадкоємної традиції пізнання; мовні форми дають змогу реконструювати та системно представити витoki національної свідомості, її здатність до трансформації. Мовна картина світу як теоретико-лінгвістична специфікація актуальної епістемологічної проблематики мотивує мовно-культурну інтерпретацію цивілізаційних ізоглос, їхній вплив на становлення і розвиток національних літературних мов, формування універсальних символів культури, зокрема християнських, та вербалізованих репрезентацій осмислення цих символів.

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – дослідити домінуючі чинники інтелектуалізації і зростання її емоційно-оцінної лексики в сучасних прозових текстах. **Об'єктом** дослідження є лексичні одиниці на матеріалі роману Павла Загребельного «Стовпотворіння». **Предметом** дослідження – емоційно-оцінна лексика.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Можна впевнено сказати, що істинне функціонування сучасної української літературної мови на цей час не можливе без оцінки подій політичного, економічного, культурного життя українського суспільства та без належної аргументації цих розумінь. Саме тому, як на мене, постає вкрай важливим питання розгляду особливостей реалізації категорії оцінки та її аргументації в художньому стилі, вивчення її структури, засобів і форм вираження. Досить інтенсивно продукується в українській мові лексика категорії оцінки, індивідуально-авторські неологізми та okazіоналізми. Основна сфера функціонування таких одиниць – художній та розмовний стилі, рідше – публіцистичний стиль. Початок ХХІ століття характеризується збільшенням кількості індивідуально-авторських okazіоналізмів у мові підстилю засобів масової інформації. Це зумовлюється взаємодією позамовних і внутрішньомовних чинників. Функціонуючи в мові сучасної публіцистики, okazіоналізми виконують номінативну, когнітивну, експресивно-оцінну функції.

Поряд із терміном «індивідуальний новотвір», або «okazіоналізм», у мовознавчій літературі паралельно використовують такі назви цього поняття, як індивідуальні слова, авторські, індивідуально-авторські неологізми, стилістичні, індивідуально-стилістичні неологізми, неологізми контексту, одноразові неологізми, літературні неологізми, слова-саморобки, слова-експромти, слова-метеори, неологізми поета, поетичні неологізми, егологізми. На означення незвичних слів, створених відповідно до ситуації, випадку чи контексту з переважною настановою не на номінацію, а на експресію, стилістичну маркованість тощо, у сучасній україністиці закріпився термін okazіональне слово, або okazіоналізм [1, 22].

У вітчизняному мовознавстві активно опрацьовуються питання індивідуально-авторського словотворення. Перспективними щодо розвитку української неології виявляються такі питання, як-от: дослідження факторів, що впливають на появу індивідуально-авторських новотворів; взаємодія узуальних та неузуальних лексичних новотворів у складі національної мови; виявлення характерних словотвірних тенденцій у національній мові певного хронологічного періоду, безпосереднім проявом яких є створення okazіональних лексичних одиниць; вплив неологічної лексики на розвиток лексичної і словотвірної системи мови; функціонування авторських неологізмів у текстах різних стилів і жанрів, а також у художніх творах окремих майстрів слова; okazіональні лексичні новотвори як номінативні одиниці, що відображають специфіку національно-мовної картини світу; еволюційні процеси у сфері okazіональної номінації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Динаміка романного мислення Павла Загребельного розгортається в царині категорії комічного, поступово поглиблюючись у сфері критичного осмислення глобальних протиріч сучасності і пошуку адекватних їм засобів художнього творення. Цей шлях умовно можна окреслити так: від іронії, самоіронії, окремих «вибриків» щодо цехового начальства, «розгвинченого в усіх суглобах, а може, більше – в голові», іронічного хлопця Дмитра Череди до розвінчання абсурдності суспільства вже нової формації – суверенної, незалежної держави України. Це шлях також письменника – від окремого до узагальнення парадоксальності нинішнього стану людини і суспільства, коли, здавалося б, естетичною домінантою мала б стати категорія *драматичне як долання перешикод на шляху до гармонії, гуманізації буття і звеличення людини*. Цей шлях до такого розуміння парадоксальності склався на ширій для Загребельного іронії, самоіронії, скептицизмі, про що він неодноразово писав, зокрема в оповіданні «Турбулентність»: «Однак не забуваймо про могутні знаряддя скептицизму, якими пронизані не тільки вселенські простори, але й душі українців... Скептицизм – це така штука, що, народившись, вже не вмирає ніколи» [5].

Письменник намагається знайти відповідь на болісні питання сучасності, як-от: що відбувається із суспільством і людиною, які руйнівні зрушення відбулися між ними, де вони перетинаються, де збігаються, де відштовхуються, а отже, що відбувається у

свідомості суспільства і свідомості окремої людини – героїв-статистів, масок, функціонерів, агресивних завойовників свого місця під «сонцем капіталу».

Творча манера письменника, що притаманна сучасним письменникам, спостерігається як у викривальному пафосі та проблематиці, так і в розширенні меж категорії комічного, у багатofункційній парадоксальності. Проте у творі «Стовпотворіння» такої логіко-психологічної вмотивованості немає, бо в ньому на перше місце виходить, так би мовити, технологія захоплення влади і використання її у власних цілях, корумпованість її на всіх рівнях і ворожість до простої людини. Тому виклад будується на фрагментарності, вибірковості найпарадоксальніших явищ у всіх виявах, на поєднанні прямого називання всього своїми іменами і на деякій ескізності зображеного, між якими проступає внутрішній зв'язок, що віддзеркалюється у словотворенні. Наприклад, слово *стовпотуція* утворюється за аналогією до *конституція*; *стовпократія* – до *демократія*; *стовпоцид* – до *геноцид*; *Стовпослав* – до *Святослав*; *Стовполандія* – до *Гренландія*.

Словотворення, з одного боку, є складовою мовної системи, а з іншого – саме становить систему. У системних зв'язках воно перебуває з морфологією – кожне похідне слово формується як лексична одиниця певної частини мови. Позачастиномовні слова в мові не утворюються. Немає єдиного погляду на питання про словотвірну систему. Як зазначає В. В. Лопатін, словотвірна система – це сукупність словотвірних типів і словотвірних гнізд [цит. за: 2, 133]. На думку І. І. Ковалика, одиницею словотворення є дериватема, у якій виявляється і словотвірна структура похідного слова, і його модель, у тому числі і формант, і відповідний словотвірний тип [цит. за: 2, 134].

Найзагальнішою закономірністю у словотворенні є здатність майже кожної непохідної основи (кореня) у словотвірному гнізді породжувати похідні. Сукупність усіх спільнокореневих похідних, розміщених відповідно до їхньої словотвірної мотивації, називається **словотвірним гніздом**. Початком, або вершиною, гнізда є непохідна основа (корінь). Усі інші слова в гнізді похідні.

Стовп → Стовпаківський

Стовпарус

Стовпик → Стовпчук

Стовпин

Стовпій

Стовпуля → Стовпулія → Стовпулієчко.

Перевагу П. Загребельний віддає утворенню прізвищ за індивідуальними ознаками носіїв, тобто в основу творення яких покладена автором особистісна ознака героя, що виокремлює останнього з оточення. Прізвища такого типу, як правило, пов'язані з первісними прізвищами. Підґрунтям для створення прізвища виступає як позитивна, так і негативна ознака, прізвища мають насмішкуватий характер.

Мотивовані зовнішніми ознаками, прізвища в автора вказують на будову (частину) тіла (*Стовпоноженко*, *Головстовп*), особливості одягу (*Стовпідштанник*), психічні властивості (*Стовпововк*), фізичний стан (*Переплигнстовп*, *Давистовп*, *Держистовп*, *Тягнстовп*).

Кожне прізвище як родова назва особи належить до розряду іменників, проте за походженням і будовою, а також морфологічними ознаками прізвища у творі об'єднано в такі групи: 1) прізвища прикметникового типу і 2) прізвища іменникового типу.

П. Загребельний використовує прикметникову форму із суфіксом **-ськ-** і закінченням у називному відмінку однини **-ий (-ій)** у чоловічих прізвищах *Стовпоноушенський*, *Стовпаківський*, *Стовпій*. Серед прізвищ прикметникового типу знаходимо прізвища у формі повних прикметників із закінченням у називному відмінку однини **-ий (-ій)** у чоловічих прізвищах, серед яких велику групу становлять прізвища із суфіксами **-ушенськ-**, **-івськ-** (*Стовпоноушенський*, *Стовпаківський*).

Серед прізвищ іменникового типу вирізняємо такі, що постали: 1) морфологічним способом; 2) синтаксично-морфологічним способом.

Прізвища, які утворені синтаксично-морфологічним способом (складання основ), становлять значну кількісно і типову для української антропонімії групу, зокрема:

1. Основа прикметника з іменником: *Гнилостов*.

2. Іменникова та дієслівна основи: *Стовпороб*, *Стовпoxвaткo*, *Стовпoxeткaлo*, *Стовпoклeй*, *Стовпoмeль*, *Стовпoпxaйлo*.

3. Дієслівна основа та іменник: *Давистовп*, *Держистовп*, *Тягнстовп*, *Переплигнстовп*.

4. Дві іменникові основи: *Стовпobух*, *Стовпoвoвк*, *Стовпoкaмiнь*, *Стовпoкyзьмa*, *Стовпoпiдштанник*, *Стовпoпишк*, *Бaбoстoвп*, *Бeнзoстoвп*, *Гoлoвстoвп*.

Серед складних прізвищ, утворених синтаксичним способом, є дієслово у формі наказового способу, поєднане з іменником, що виражає об'єкт дії, наприклад: *Давистовп*, *Держистовп*, *Тягнстовп*, *Переплигнстовп*.

Морфологічна будова українських прізвищ дуже різноманітна, але письменник звертається до таких типів:

- Відіменникові прізвища із суфіксами **-ук (-юк)**, **-чук-**, **-енк-**, як-от: *Стовпчук*, *Стовпoлaзeнкo*, *Стовпoнoжeнкo*, *Стовпoтвeрдyк*.

- Прикметникові прізвища з варіантами суфікса **-ськ-**: *Стовпоноушенський*, *Стовпаківський*.

Отак етимологія походження українських прізвищ в романі «Стовпотворіння» характеризує індивідуальні особливості літературних героїв, розкриває їхній внутрішній світ. Проте навіть тепер, коли в науковий обіг пущено численні дані про прізвища, коли значна частина з них дістала слушну характеристику семантики, морфологічної будови, територіального поширення, деякі їхні особливості або групи з них залишаються не дослідженими.

За визначенням І. І. Ковалика, «під лінгвістичним поняттям «способи словотвору» розуміються структурно різні шляхи й прийоми творення нових слів у результаті використання всіх наявних у даній мові словотворчих ресурсів. Способи словотворення – це комплексна система використання різних структурних словотворчих засобів ... утворення дериватем ... на всіх етапах розвитку мови» [цит. за: 2, 134].

Словоскладання (міністовпотизація, стовпоперенайменування, новостовпи, стовпознавство, стовпостружка, стовпобол, стовпоідеї) використовується автором як стилістичний засіб, як засіб стилізації. Стилістичне забарвлення утворених слів пов'язане здебільшого з новим значенням, що виникає внаслідок поєднання слів.

За характером словотворчих засобів розрізняють основоскладання чисте, складно-суфіксальне, складно-суфіксально-префіксальне (стовпостружка, стовпоідеї, стовпотворення, стовпопхалець; стовпорванець; стовпогетькало, високостовність).

Широко вживаним у тексті твору є слова-аббревіатури: *Стовпякитінд*, *Стовпгевргам* (94–95). Так, *Стовпякитінд* у П. Загребельного – назва блоку, за аналогією до «НАТО, СЕАТО, Євросоюзу, СНД, Юнеско», пор. ряд: «Стовполандія, Гренландія, Ісландія, Японія, Китай, Індія» (94), *Стовпгевргам*, пор.: «Стовполандія, Гевропа (вся!), Гаме-рика (вся!)» (95). У цьому випадку при аббревіації з'єднані компоненти є асемантичними частинами слова або окремими звуками.

За аналогією до *конституції* автором утворений іменник *стовпотиція*; *стовпократія* – від демократії; геноцид – *стовпоцид*; *Стовпослав* – від Святослав; *Стовполандія* – від Гренландія.

Тож можемо сказати, що у словотвірне гніздо об'єднуються всі спільнокореневі похідні з живими структурно-семантичними зв'язками. Словотвірний аналіз похідних у складі гнізда дає

можливість всебічно, найтипніше визначити їхню словотвірну структуру.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Семантика слова може набувати того чи того стилістичного забарвлення не лише внаслідок афіксації, але також у результаті семантичного зв'язку і зближення цього слова з іншими. В одних випадках зближувані слова втрачають самостійність лексичних і граматичних одиниць, їхні основи більшою чи меншою мірою зрощуються, утворюється одне складне слово; в інших – подвоюється. Стилістичні властивості мають ті складні слова, які визначають певні поняття з різними відтінками значення, позитивної чи негативної характеристики. Одні зі складних слів посилюють образно-виражальні властивості, інші посилюють відповідні стилістичні колорити висловлювання.

Інтелектуалізм – це диференційна ознака твору, яка ґрунтується на інтелектуальній рефлексії, самоаналізі, перевазі абстрактного мислення над конкретним, на органічному зв'язку раціонально-логічних, енциклопедичних елементів образного мислення з емоційно-почуттєвими, суб'єктивними складниками. Його ознаками також є оцінність зображуваного, іронічність оповіді, наявність глибинного підтекстового шару.

У подальших дослідженнях інтелектуалізації в сучасних художніх текстах актуальним буде опис особливостей функціонування термінологічної та політичної лексики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Герман В. В. Індивідуально-авторські неологізми (оказіоналізми) в сучасній поезії (60-90 рр) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. В. Герман. – К., 1999. – 22 с.
2. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : [навч. посіб.] / В. О. Горпинич. – К. : Вища шк., 1999. – 207 с.
3. Гурко О. В. Функційно-семантична категорія ствердження в українській літературній мові : [монографія] / О. В. Гурко. – Дніпро : Ліра, 2017. – 316 с.
4. Корольова В. В. Комунікативно-прагматична організація сучасної української драми : [монографія] / В. В. Корольова. – Дніпро : Ліра, 2017. – 382 с.
5. Загребельний П. Турбулентність / Павло Загребельний // Неймовірні оповідання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=4360&page=33>.
6. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К., 2006. – 752 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Загребельний П. А. Стовпотворіння; Кавтаклізма / П. А. Загребельний. – Харків : Фоліо, 2004. – 286 с.